

*Грекул-Ковалик Т. А.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

*Донченко О. П.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ДОСТУП І ДОСТУПНІСТЬ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Анотація. Освіта – невід’ємна складова кожного суспільства та важлива передумова його розвитку, показник не лише загальної культури, але й один із елементів модернізації та вдосконалення функціонування держави. З проголошенням України незалежною державою, право кожного на освіту стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих Конституцією України. Реалізація цього права надає кожному можливість бути повноцінним членом громадянського суспільства, розвиватися і самовдосконалюватися, щоб мати гідний рівень життя, й що не менш важливо – сприяти зміцненню своєї країни, політичної та економічної систем. Усе це актуалізує надання особливого значення питанню щодо забезпечення доступу та доступності права на освіту, у тому числі юридичну, в Україні та у світі.

У статті досліджено співвідношення понять «доступ» і «доступність» юридичної освіти та визначено їх взаємозв’язок, адже дані категорії є спільнокореновими й часто вживаються як синоніми, однак семантичне значення даних термінів досить різне. Можливість, допуск («доступ») чи придатність, відкритість, легкість у розумінні («доступність»)? Мати право на участь в освітній програмі, не враховуючи, чи це право може бути насправді реалізоване на практиці («доступ до освіти») або ж зміст і обсяг постачання послуг і їх наявність у певний час з врахуванням соціальних, майнових, статевої, етнічних чинників, фізичних або розумових здібностей («доступ до навчання»)?

Загалом, говорити про доступність вищої освіти як про якусь єдину характеристику сьогодні не видається можливим. Тому досліджувану проблему доречно розглядати через призму кількох вимірів: етичного, де предметом досліджень повинен стати зміст поняття «соціальна справедливість» стосовно вищої освіти в умовах формування ринку освітніх послуг; економічного виміру, в якому найактуальнішим буде аналіз позитивних і негативних наслідків розширення можливостей отримання вищої освіти за рахунок економічної модернізації системи вищої освіти; мотиваційного, коли пріоритетним дослідницьким завданням стане аналіз зв’язку доступності вищої освіти з особистісною мотивацією на її здобуття; просторового, де необхідне дослідження змін у доступності вищої освіти, що відбуваються для жителів різних територій; і змістовно-освітнього виміру, як аналізу сучасних критеріїв визначення якості вищої освіти і параметрів доступності систем «якісної» і «неякісної» вищої освіти.

Ключові слова: право на освіту, юридична освіта, доступ і доступність до юридичної освіти.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві бачення вищої освіти суттєво змінюється. Вища освіта є запорукою внутрішнього особистісного становлення людини, підвищення її інтелектуального потенціалу, шляхом до самореалізації. При цьому домінуючими є погляди стосовно необхідності прагнення максимальної справедливості у забезпеченні доступу до вищої освіти як фундаментальної цінності людства.

В умовах розбудови демократичної та правової європейської української держави питання доступу до юридичної освіти набуло особливої актуальності та соціальної гостроти. Протягом останніх років спостерігається значне покращення ситуації із доступністю вищої освіти, у тому числі, юридичної. Та питання рівного доступу до юридичної освіти досить багатогранне, адже на доступність вищої освіти істотно впливають суспільні стереотипи населення щодо її престижності, регіональні умови доступності вищої освіти, економічний стан особи та її родини, наявність формалізованих або неформалізованих преференцій для певних категорій вступників, що часто визначається як «позитивна дискримінація» (наприклад, зарахування за спеціальними умовами участі у конкурсному відборі) та багато інших умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує досить велика кількість монографічних видань та публікацій у періодичних виданнях, в яких досліджується стан та перспективи розвитку юридичної освіти і професії в Україні та за кордоном, проблеми якісної підготовки студентів в юридичних вузах тощо. У свою чергу питання доступу до юридичної освіти можна охарактеризувати як малодосліджене, оскільки наукових праць, які б прямо стосувалися цього питання, по суті, немає. Разом з тим, Т. Г. Бабина, В. С. Бігун, О. П. Єршова, І. М. Жаровська, Н. М. Левчук, Т. О. Лукіна, М. П. Шишкіна в своїх дослідженнях у тій чи іншій мірі визначали причини відсутності рівного та справедливо доступу до освіти загалом, і юридичної освіти, зокрема.

Мета статті – розкрити зміст понять «доступ» та «доступність» юридичної освіти через встановлення їх взаємозв’язку та співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним є той факт, що освіта – це один із головних ресурсів прогресу сучасного суспільства. Рівень та якість здобутої освіти, освітні досягнення населення є визначальними факторами зростання людського добробуту. Саме тому забезпечення доступності

високоякісної освіти впродовж життя було визнано однією з головних цілей у сфері людського розвитку, сформульованих у Декларації Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй. Це зумовлено випереджувальною функцією та якісно новим масштабом сучасного детермінуючого впливу системи освіти на формування і становлення інформаційного суспільства [1, с. 148].

Говорячи про систему вищої юридичної освіти в Україні, слід відзначити, що сьогодні вона є досить складною і взаємодіє з політичними, економічними, культурними і соціальними системами. В подібних умовах вища юридична освіта покликана істотно та динамічно впливати на суспільне середовище. У цьому полягає її позитивна роль і просвітницька місія. Основними принципами універсальності вищої юридичної освіти має бути сприяння становленню культури згоди і миру в суспільстві; доступ до вищої юридичної освіти всіх, хто для цього має необхідні здібності, мотивацію, а також адекватну підготовку на всіх етапах професійної юридичної діяльності впродовж всього життя; призначення вищої юридичної освіти в тому, щоб надавати не тільки фундаментальні і професійні знання, але, перш за все, виховувати законопослушного громадянина демократичної держави; вища юридична освіта повинна використовувати різні форми роботи для того, щоб задовольнити правові потреби громадян [2, с. 10].

Для правового аналізу співвідношення понять «доступ» і «доступність», необхідно з'ясувати семантику даних категорій, які є спільнокореновими й часто вживаються як синоніми, що в свою чергу дозволить повніше визначити сутність і зміст даного дослідження.

Якщо звернутися до енциклопедичної літератури, то можна зустріти наступні визначення терміну «доступ»: 1) прохід, можливість проникнення куди-небудь; 2) допуск, відвідання з певною метою кого(чого)-небудь. У свою чергу термін «доступний» також має кілька значень, а саме: 1) до якого або яким можна пройти; 2) що придатний для багатьох, для всіх за можливістю використання або оптимальністю ціни; 3) який є легким для розуміння; 4) який є уважним і чемним з людьми; 5) неприхований, відкритий, такий, що дає кожному вільний доступ. Зустрічається також формальне визначення поняття «доступ до освіти», під яким розуміють «необхідність мати право на участь в освітній програмі, не враховуючи, чи це право може бути насправді реалізоване на практиці» [3].

Англійським аналогом поняття «доступ» є поняття «access». Англійською мовою «access» перекладається як доступ, право доступу; підхід, прохід; спосіб наближення або входу; право або можливість досягти, використати або відвідати тощо [4, с. 20].

У науковій літературі зустрічається також термін «доступ до навчання». При цьому, дане поняття розглядається дослідниками, здебільшого, у двох аспектах. По-перше, його трактують як таке, що передбачає «зміст і обсяг постачання послуг і їх наявність у певний час», по-друге, як таке, що враховує чинники соціальні, майнові, статеві, етнічні, чинники фізичних або розумових здібностей [5].

Термін «доступність» найчастіше вживається у теорії права, зокрема у контексті доступності права (законодавства). Доступність права є однією з необхідних умов формування й життєдіяльності будь-якого демократичного суспільства. Як слушно зауважує І. М. Жаровська, ефективність національного права,

головним чином, забезпечується через чіткість, прозорість, простоту та доступність норм права та правових приписів, які ухвалюються різними державними органами, їх посадовими особами. Автор тлумачить доступність як складну, комплексну й системну правову конструкцію, за допомогою якої реалізується система організаційно-правових та інших заходів органів державної влади, інших учасників суспільних відносин, що стосуються створення належних умов користування кожною особою правом, у тому числі і здатністю розуміти і свідомо пізнавати правові вимоги, використовувати закріплені за нею права й виконувати покладені на неї обов'язки з метою підвищення рівня свого культурно-правового розвитку [6, с. 3–5].

Дуже часто термін «доступність» використовується також в контексті доступності правосуддя. Зокрема, проблемами доступності правосуддя, до прикладу, займалися Р. Ю. Ханік-Посполітак та О. М. Овчаренко. При цьому, як зазначає І. Я. Мокрицька, найбільш предметне значення питання доступності до правосуддя набуває у кримінальному процесі, враховуючи спрямованість на гарантування усім його учасникам створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації їхніх законних прав та інтересів. Однак проблема доступності правосуддя не є предметом нашого дослідження, а тому не потребує детального аналізу в рамках цієї роботи.

Загалом термін «доступність» може бути застосовано для характеристики права як певної системи норм, так і стосовно окремих інститутів правової системи, яка відображає рівень суспільної потреби в певному інституті, стан її задоволення, а також можливості всіх бажаючих вільно і безперешкодно звернутися до останнього. Роль держави в забезпеченні доступності певного правового інституту визначається двома вихідними положеннями. По-перше, держава, яка проголошує себе правовою і демократичною, бере зобов'язання забезпечити відповідний рівень особистої свободи індивіда, що неможливо без створення як інститутів, спрямованих на реалізацію творчого, інтелектуального потенціалу особи (в цьому випадку мова йде саме про доступність права на освіту), так і спеціальних правозахисних (наприклад, суду). По-друге, ступінь їх доступності, а значить, і зобов'язання держави його забезпечити мають визначатися соціальною значимістю того чи іншого інституту.

Якщо ж аналізувати проблему доступності вищої освіти, то слід почати з того, що у суспільстві, заснованому на демократичних принципах, усі, хто прагнуть здобути вищу освіту, повинні мати рівні можливості для реалізації своїх здібностей. Відсутність рівного доступу до освіти фактично означає закріплення економічної, соціальної і культурної нерівності, закриваючи дорогу до верхніх прошарків дітям, вихідцям з нижніх прошарків суспільства.

При цьому, говорити про доступність вищої освіти як про якусь єдину характеристику сьогодні не видається можливим. Справа в тому, що показники доступності становлять потенційні та реальні можливості реалізації окремих поведінкових практик, а саме: професійного самовизначення, вибору вищого навчального закладу, підготовки, вступу тощо. Як наслідок, видається доречним досліджувати проблему доступності вищої освіти через етичний, економічний, мотиваційний, просторовий і змістовно-освітній виміри.

Враховуючи різні виміри проблеми доступності вищої освіти, окремі автори пропонують поділяти доступність освіти на фізичну і фінансову. Так, до прикладу, Т. О. Лукіна,

фізичну доступність освіти характеризує наявністю достатньої та розгалуженої мережі навчальних (освітніх) закладів, у яких можуть здобувати освіту різні категорії населення відповідно до їхніх освітніх потреб, здібностей тощо [7, с. 116]. В свою чергу фінансова доступність розглядається автором через оцінку спроможності населення оплатити запропоновані освітні послуги і характеризує потенційну можливість здобуття освіти відповідного рівня, тобто фактично сам доступ до освіти для всіх громадян незалежно від раси, статі, віросповідання та інших відмінностей [7, с. 117].

Проблема доступності вищої освіти характеризується ще й соціальною гостротою, оскільки саме вища освіта є необхідною передумовою забезпечення якісного життя, соціальної стабільності та перспективи розвитку суспільства. Саме тому доступність вищої освіти впливає на соціальний баланс і динаміку економічної спроможності населення і держави. Якщо використовувати критерій визнаної у світі межі бідності – 17 доларів на день, то згідно зі статистикою ООН, за межею бідності в Україні перебувають 78 % людей. Тобто, в такій частині українців споживчий кошик менший від прийнятої у світі межі бідності [8, с. 147].

Доступність вищої освіти визначають як сукупність реальних умов забезпечення рівних можливостей для здобуття вищої освіти індивідами, незалежно від їхнього економічного становища. В свою чергу, на думку В. Г. Кремня, проблема забезпечення рівного доступу до вищої освіти розуміється не тільки як створення рівних можливостей для здобуття вищої освіти, але і як розширення можливості для тих груп населення, які традиційно обмежені в ньому. До їх числа можна віднести наступні групи: особи з обмеженими можливостями, етнічні меншини, особи, що проживають у віддалених районах та сільській місцевості [9, с. 12], жінки за деякими спеціальностями (військові/морські), особи з соціальних груп з низьким прибутком.

О. П. Єршова та Т. Г. Бабина проблему нерівності доступу до вищої освіти визначають як правову нерівність, яка розуміється як нерівність прав, що закріплені на законодавчому рівні; соціально-економічну нерівність, яка розуміється як нерівність доступу до освіти чи досягнень в системі освіти, обумовлена нерівними соціально-економічними характеристиками різних груп людей [10].

У свою чергу з поняттям «рівності» та «рівноправності» у праві, пов'язане ще одне поняття, яке має безпосереднє відношення до досліджуваної тематики. Мова йде про дискримінацію. Враховуючи те, що право виступає в якості нормативної форми вираження свободи, яка досягається через дію принципу формальної рівності людей у суспільних відносинах, слід виділити три основних аспекти, які характеризують правову рівність: 1) рівність у суспільних відносинах; 2) формальна рівність; 3) принцип рівності. При цьому, дискримінація прав і свобод людини відбувається внаслідок виключення тієї або іншої можливості вчинення дії (правочину) зі змісту права (свободи), а також шляхом встановлення спеціального порядку його реалізації. На думку О. Ю. Гузь, дискримінація – це спосіб деформації рівноправності суб'єктів правовідносин або рівності їх юридичного статусу шляхом зміни взаємозв'язків прав і обов'язків, їх забезпеченості, обсягу й сфер реалізації з метою встановлення (корекції) об'єктивно обґрунтованих або суб'єктивно мотивованих параметрів справедливості й волі в соціумі [11].

Слід визнати, що виходячи зі світоглядних поглядів, щодо дискримінації прав (в тому числі й права доступу до юридичної освіти), у суспільстві сформувався негативний стереотип. Разом з тим, існує і поняття «позитивної дискримінації», яка проявляється в тих випадках, коли суб'єкт з об'єктивних причин не має можливості повною мірою реалізувати право або виконати обов'язок. Одним із прикладів «позитивної дискримінації» є наявність інституту цензів у праві, а також надання державних пільг і переваг. Вважаємо, що в останньому варіанті дискримінація має право на існування, хоча і в певній мірі порушує рівновагу у доступності вищої юридичної освіти для пересічного громадянина та осіб, які з тих чи інших причин мають право на пільги.

Врешті-решт, проблема доступності вищої освіти тісно пов'язана із самим правом на вищу освіту, а механізми доступу до вищої юридичної освіти мають насамперед слугувати підвищенню якості підготовки правників, уникаючи створення штучних бар'єрів для інституційної автономії та академічної свободи [12].

Висновки. Отже, для характеристики можливостей здобуття юридичної освіти можуть бути використані термін «доступ» та «доступність». Враховуючи вищевказане, приходимо до висновку про те, що в контексті права на юридичну освіту, більш доцільним видається вживання терміну «доступ», а не «доступність». Разом з тим, якщо розглядати освіту загалом, і юридичну освіту зокрема, як такий інститут, в якому суспільство вбачає суттєву потребу, то саме термін «доступність» краще охарактеризує стан задоволення такої потреби, а також можливості всіх бажаючих вільно і безперешкодно звернутися до інституту освіти.

Забезпечення рівного доступу до якісної освіти як державна гарантія має бути пріоритетним напрямом державної освітньої політики в Україні на сучасному етапі державотворення і виступає однією з найактуальніших проблем державного управління освітою. Суть її полягає у невідповідності діючого механізму державного управління освітою цілям і завданням державної освітньої політики України щодо забезпечення рівного доступу всіх громадян до якісної освіти.

Література:

1. Левчук Н. М. Нерівність доступу до освіти в Україні: соціальні детермінанти та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2005. № 2. С. 148–158.
2. Кагановська Т. С., Смульська А. В. Окремі зауваження щодо вдосконалення та розвитку сучасної вищої юридичної освіти в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1077. Серія «Право»*. 2013. Вип. № 15. С. 6–10.
3. Загоруйко Л. Доступність освіти у країнах Європейського Союзу: стратегії забезпечення. *Інституційний депозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2464/1/Zagoruiko%20Olshytyn.Pdf> (дата звернення: 15.06.2022).
4. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Київський університет, 2012. 543 с.
5. Шишкіна М. П. Чинники реалізації доступу до електронного навчання в сучасній школі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 4 (24). URL: <http://lib.iitta.gov.ua/332/1/Factors-ITLT.pdf> (дата звернення: 10.06.2022).
6. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 20 с.

7. Лукіна Т. О. Доступність освіти як показник результативності державного управління освітою в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 3. С. 114–120.
8. Хомяк М. Я. Бідність в Україні: сучасні виміри. *Грани*. 2014. № 3. С. 145–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_3_25 (дата звернення: 15.06.2022).
9. Прокопенко І. Ф. Розвиток і модернізація ринку послуг вищої освіти в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 13. С. 5–14.
10. Бабина Т. Г., Єршова О. П. Доступність якісної освіти: шляхи і механізми регулювання проблеми. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2014. Вип. 5. Том I (52). URL: https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/Babina20152201.pdf (дата звернення: 18.06.2022).
11. Гузь О. Ю. Дискримінація як форма порушення прав людини. *Форум права*. 2012. № 2. С. 166–169. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_2_28.pdf (дата звернення: 16.06.2022).
12. Боднар М. Вища юридична освіта в XXI столітті: виклики і перспективи розвитку. *Юридичні новини України*. 2020. 21 грудня. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/vyshha-yurydychna-osvita-v-xxi-stolitti-vykylyky-i-perspektyvy-rozvytku/> (дата звернення: 19.06.2022).

Grekul-Kovalik T., Donchenko O. Access and accessibility to legal education: questions of correlation and interrelation

Summary. Education is an integral part of every society and an important prerequisite for its development, an indicator not only of the general culture, but also one of the elements of modernization and improvement of the functioning of the state. With the proclamation of Ukraine as an independent state, everyone's right to education has become one of the fundamental human rights guaranteed by the Constitution of Ukraine. The realization of this right

gives everyone the opportunity to be a full member of civil society, to develop and improve themselves in order to have a decent standard of living, and, last but not least, to contribute to the strengthening of their country, political and economic systems. All this emphasizes the importance of ensuring access and accessibility of the right to education, including legal education, in Ukraine and in the world.

The article establishes the relationship between the concepts of «access» and «accessibility» to legal education and their relationship, as these categories are cognate and are often used as synonyms, but the semantic meaning of these terms is quite different. Opportunity, tolerance («access») or suitability, openness, ease of understanding («accessibility»)? Have the right to participate in the educational program, regardless of whether this right can actually be realized in practice («access to education») or the content and scope of services and their availability at a certain time, taking into account social, property, sexual, ethnic factors, physical or mental abilities («access to learning»)?

In general, it is not possible today to talk about the availability of higher education as a single characteristic. Therefore, it is appropriate to consider the researched problem through the prism of several dimensions: ethical, where the subject of research should be the content of the concept of «social justice» in relation to higher education in the formation of the market of educational services; economic dimension, in which the most relevant will be the analysis of the positive and negative consequences of expanding opportunities for higher education through economic modernization of higher education; motivational, when the priority research task will be analysis of the relationship between the availability of higher education and personal motivation to obtain it; spatial, where it is necessary to study the changes in access to higher education that occur for residents of different areas; and content-educational dimension, as an analysis of modern criteria for determining the quality of higher education and the parameters of accessibility of systems of «high-quality» and «low-quality» higher education.

Key words: the right to education, legal education, access and accessibility to legal education.